

МОБІЛІЗАЦІЯ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ: МІЖ ІМПЕРАТИВАМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ЗАГРОЗАМИ ДЕМОДЕРНІЗАЦІЇ

Павло Кутуєв

Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського

ORCID: 0000-0002-6997-6306

Сергій Чолій

Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського

ORCID: 0000-0003-0693-160X

“Цей час – як вивих”

Гамлет (1.5.188)

Восени 2014 року кафедра соціології Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського провела конференцію, основною темою котрої було сторіччя дати початку Першої світової війни. Цей академічний захід став чимось більшим, ніж вправа з використання дослідницької уяви, яка перебуває у пастці університетської «вежі зі слонової кістки». У трагічній шекспірівській манері, 2014 рік став не лише часом згадок минулої епохи кровопролиття та жорстокої ворожнечі. Впродовж цього року ми всі стали

свідками окупації Криму Російською Федерацією та початку незатухаючого конфлікту в українському Донбасі.

Формальне закінчення Першої світової війни у 1918 році не принесло миру Європі. Після 11 листопада 1918 продовжилися сплески глобальної турбулентності, насильства та депресії, не бачені в попередній історії людства. Замість тривалого миру, Комп'єнське перемир'я розпочало новий етап Другої тридцятилітньої війни.

Схожим чином, 2018 рік став не стільки роком вшанування закінчення Першої світової війни, як продовженням того, що цілком можливо стане Третьою тридцятилітньою війною. Чотирилітній період 2014-2018 років закінчився, а Крим і далі залишається окупованим. Інформація про постійні військові сутички на лінії розмежування у Донбасі перетворилася з гарячих новин у буденність, на яку майже ніхто не звертає уваги.

На тлі таких подій різноманітні аспекти мобілізації у соціумі – соціетальна, політична та військова – стали важливою проблемою та викликом для вчених і політиків. Ці мобілізації відбуваються в глобальному масштабі у всіх частинах світу: найбільш розвинених країнах (так званому ядрі), напів-периферії, та периферії. Саме тому, у зв'язку з географічною локацією та загальною спрямованістю журналу «Ідеологія і політика», цілком зрозуміло чому цей випуск зосереджується на процесах

мобілізації та їх впливу на модернізацію чи демодернізацію¹ у постленінському контексті².

Для першого покоління дослідників модернізації, мобілізація була основою прогресу та прогресивних змін суспільства. Карл Дойч у своїй класичній статті «Соціальна мобілізація та політичний розвиток» (Deutsch, 1961) прив'язав цей процес до військової історії післяреволюційної Франції та німецької «тотальної мобілізації» 1914–1918 років. Він також висунув ідею про те, що військовий набір та військова мобілізація були передумовою для мобілізації соціальної. За його визначенням, мобілізація – це «процес впродовж якого основні кластери старих соціальних, економічних та психологічних відданостей розпадаються або руйнуються, а люди починають використовувати нові моделі соціалізації та поведінки» (Deutsch, 1961: 494).

Американський соціолог Деніел Широ одного разу зазначив, що занадто багато сучасних суспільств не мають доступу навіть до основних благ модерності, тому загалом немає сенсу обговорювати перехід до якогось наступного етапу після модерного укладу суспільства (Chirot, 2000). Після «зникнення ленінізму» (Jowitt, 1993), модернізація є найактуальнішим питанням для країн Східної Європи та пострадянського простору. Для теоретиків модернізації 1950х років відповідь на це завдання була абсолютно зрозумілою – мобілізація була їхнім шиболетом, і водночас – синонімом прогресу та модернізації суспільства

¹ Александр Еткінд та Михайло Мінаков запропонували чудове перевинайдення та «розпакування» поняття демодернізація, яке надало потужного імпульсу нашому потрактуванню цього феномену (Etkind & Minakov, 2018).

² Детальніше про поняття ленінізм та ленінські режими див.: (Jowitt, 1993), (Кутуєв, 2016).

(Кутуєв, 2016). В епоху численних модернів (Eisenstadt, 2004; Eisenstadt & Schluchter, 1998) та розвитку, визначеного як свобода (Sen, 1999), цілком зрозумілим є поява питання: який тип модерну ми маємо на увазі? На сучасному етапі розуміння модерності як євроцентричної мобілізації є концептуально застарілим та політично шкідливим.

Український соціолог Юрій Савельєв нещодавно запропонував власне бачення модерності, у якому він робить акцент на інклюзії як важливому індикаторі цієї соціальної формації (Савельєв, 2017; Савельєв, 2018). Це інклюзивне прочитання модерності підіймає цілу низку запитань перед дослідниками та політиками. Припущення полягає в тому, що модерність, а також політика модернізації та розвитку, мають сприйматися з точки зору інклюзії та зростання людських можливостей. Яким чином цей підхід пристосувати до традиційного бачення модернізації, яке оберталось навколо ідеї розбудови централізованої системи влади, влади, що активно вдається до використання примусу? Чи і далі сприймати модернізацію як процес трансформації підданих у гомогенних членів національної спільноти, які легко піддаються мобілізації, у тому числі і військовій. Бачення мобілізації як процесу «згори донизу» вже доволі давно вважається застарілим у на Заході та переважно асоціюється з процесами та інституціями демодернізації. Ба більше, американський соціолог Пітер Еванс застерігає нас про небезпеку інституційної монокультурності, яку він визначив як «запровадження зразків, заснованих на ідеалізованих прикладах англо-американських інституцій, придатність яких базується на припущенні про те, що ці інституції долають особливості національних умов та культур» (Evans,

2004: 30). Не зважаючи на це, ЄС та міжнародні інституції (особливо фінансові) дуже часто поширюють саме такі «монокультурні» практики. Такий підхід спричиняється до «реанімування» застарілого євроцентризму, ідея якого і полягає в модернізації Решти «нерозвиненого світу» шляхом серії мобілізацій, які походять з політичного центру/національної держави.

Насправді доволі важко відійти від прямолінійних визначень модерності з їхнім традиційним акцентом на насильницькому вимірі та здійснити перехід до концептуального розуміння модерну/модернів з врахуванням демократичних практик. Необхідно також зауважити, що «повна демократія» досі є віддаленим ідеалом, яким можуть користуватися заледве 5% населення світу (Economist, 2018). Ми маємо також врахувати візію модерну, сформульовану Аленом Туреном, яка потрактовує модерн як конфлікт поміж Розумом та Суб'єктивністю, інакше кажучи поміж дисципліною та свободою (Touraine, 1995). Відтак, ми не можемо проповідувати про цінність та чесноти мобілізації без пояснення того, яку роль *демос* відіграє у цих процесах. Стосовно даного фактору, необхідно зауважити, що цей випуск вийде у світ після закінчення дії воєнного стану (26 листопада – 26 грудня 2018 року), що запроваджувався на місячний термін у 10 з 23 регіонів України. Запровадження воєнного стану не було простою випадковістю, адже рішення про це було прийняте безпосередньо перед президентськими виборами. Для багатьох оглядачів ця подія стала кроком, який мав на меті мобілізацію президентського електорату. Відтак, введення воєнного стану

було слабо пов'язане із метою посилення української військової потуги vis-à-vis Росія.

Статті, відібрані для цього числа журналу, відображають широкий спектр суспільнонаукових дисциплін та проблематик. Вони мають на меті встановити зв'язок між військовою мобілізацією, патріотичними установками молоді, участю жінок у політичному житті, проблемами нерівності, громадянським суспільством та його потенціалом вирішення конфліктів, а також історичними аспектами націоналістичної мобілізації в середовищі колишніх військовослужбовців після поразки українських визвольних змагань у 1921 році.

Сергій Чолій зосереджується на розвитку цивільно-військових відносин у Східній Європі. Автор простежує еволюцію цивільно-військових відносин у регіоні та презентує свою типологію кадрового забезпечення збройних сил. Ця типологія включає: феодальний підхід до набору армії, рекрутську повинність (XVIII століття), загальний військовий обов'язок (середина XIX століття), та добровільне комплектування (кінець XX століття). Після закінчення Холодної війни, розвиток українських збройних сил в цілому відповідав європейським трендам. Політика роззброєння та конверсії послідовно втілювалась в Україні впродовж 1991 – початку 2014 років. У 2013 році примусове комплектування збройних сил було скасованим, і військо мало надалі комплектуватися виключно на добровільних засадах.

Події 2014 року призвели до докорінної зміни в загальній ідеології політики з оборони України. Ця зміна була спричинена початком військового конфлікту на Сході України та безпосереднім використанням

російської армії в ньому. Саме це і спричинило негайне повернення до принципу примусового комплектування збройних сил. Ця трансформація стала предтечою до виникнення нової парадигми цивільно-військових відносин. У зв'язку з тим, що загроза нової великої континентальної війни в Європі стає більш реальною, примусове комплектування збройних сил є необхідністю. Автор дещо оптимістично розглядає український варіант розвитку подій як приклад і для інших європейських країн.

Стаття Максима Єніна розглядає взаємозалежність ідеологічних форм та патріотичних цінностей у середовищі української молоді. Його доробок теоретично обґрунтований та надзвичайно багатий емпіричними даними. Він заснований на аналізі даних модернованих фокус груп, проведених ним в 2017-2018 роках. За результатами своїх досліджень Максим Єнін наголошує на значній різниці між громадянським та етнічним націоналізмом, і аргументує на користь громадянського націоналізму в контексті постсоціалістичних країн. Українська державність стикається з екзистенційним викликом своєму існуванню. Водночас, Україна як політична та соціетальна спільнота, має вирішувати питання модернізації своєї економіки та вибрати шлях до політичного розвитку. Цей набір завдань та викликів був влучно змальований транзитологами 1990-х років як «перебудова корабля у відкритому морі» (Elster, Offe & Preuss, 1998). Такі «завдання постленінського розвитку» – а вони є незрідка конфліктними, а часом і такими, що виключають одне одне – вимагають від державних менеджерів рішучих дій в нестабільному оточенні та за наявності обмеженої інформації. Саме тому звернення до культивування патріотичних цінностей населення може

бути однією з небагатьох доступних постленінській «владній еліті» тактик свого виживання. Український досвід після 2014 року продемонстрував те, що націоналістична (у розумінні Бенедикта Андерсона) або ж патріотична мобілізація є двосічним мечем, який з одного боку забезпечує зростання волонтерського та добровольчого руху, а з іншого, забезпечує передумови до зростання ультра-правих настроїв, і навіть більше того – насильства.

Аналіз Максима Єніна у дуже деталізованій манері торкається комплексності цього питання, а також невизначеностей постленінських трансформацій. Він справедливо зауважує притаманність українській молоді автономної агентності. Молодь здатна до критичного сприйняття патріотичних цінностей, що офіційно їй накидаються. Вісімнадцятилітня респондентка парадигматично підсумувала настрої молоді:

«...Варто розрізняти поняття – країна та держава. Країна – це держава, а держава – це влада. Якщо запитати: чи є я патріотом своєї країни? Так, є, тому що я люблю свою країну. І я, водночас, ненавиджу державу. Я не можу спокійно дивитися на те, що робить влада з людьми, ресурсам, з країною.»

В той час, коли окремі постсоціалістичні країни можуть декларувати свою сфокусованість на «постмодерних/постматеріальних» потребах під захисною парасолькою ЄС та НАТО³, такі держави як Україна перебувають між молотом та ковадлом. Вони змушені боротися за власне існування як

³ Венелін Ганєв пропонує надзвичайно нестандартний та помічний аналіз обмежень подібної «стратегії» надто сильного покладання на зовнішні інституції коштом внутрішньої/локальної інфраструктурної влади, яку вищезгадані нові члени ЄС брали на озброєння (Ganev, 2005).

політичні спільноти та незалежні держави. Така ситуація породжує набір соціетальних потреб та дій зовсім іншого порядку. На сучасному етапі Україна має надзвичайно обмежені можливості для планування власної стратегії політичного розвитку. Це все ніби переносить Україну з 2018 року, – епохи численних модернів та постматеріальних цінностей – до 1968 року, коли Самуель Гантінгтон видав свою працю «Політичний порядок у суспільствах, що змінюються» (Huntington, 1968). Це світ, де соціетальні, а особливо – політичні – актори діють згідно приписів шекспірівського герцога Глостера, майбутнього короля Річарда III:

«Що ж – з усмішкою можу я вбивати...,
Неначе Нестор, красномовним буду,
Всіх обведу хитріше, ніж Улісс,
Нову здобуду Трою, мов Сінон;
Багатший від хамелеона в барвах,
Мінливіший в подобах, ніж Протей,
Підступності навчу й Макіавеллі» (Генріх VI, 3: 3: 2).

Дослідження Максима Єніна розкриває реальне бачення того, як українська молодь, основна цільова група державних ініціатив з мобілізації населення, оцінює абстрактні (патріотизм) та приземлені явища (призов на службу в збройних силах, як елемент загальної мобілізаційної спрямованості соціуму) .

Українська молодь розуміє патріотизм у значенні виконання її громадського обов'язку. Це не передбачає автоматичного бажання брати участь у призові на військову службу. Дані Єніна за результатами фокус

груп демонструють те, що молодь переважно індиферентно ставиться до всіх ідеологічних форм патріотизму, як етнічного, так і громадянського. Служба в українських збройних силах неприваблива та непрестижна для молоді. Молодь впевнена, що обов'язкова та примусова служба в збройних силах не забезпечить військового необхідними навичками для реальної війни. Саме тому, на думку опитаних, військова служба має стати елементом вільного вибору, а армія має комплектуватись на контрактній основі. Цей погляд лише посилюється загальним уявленням про низький рівень підготовки персоналу у збройних силах України, на протигагу зразковим ізраїльській та американській арміям. Обрання кар'єри військового – найменш бажаний варіант для української молоді, адже такий вибір не покращує життєві перспективи. Система соціального забезпечення для тих, хто брав участь у бойових діях є неефективною. Насамкінець, значна частина молоді мислить в категоріях російського прислів'я «кому война, кому мать родна», сприймаючи панівний політичний та бізнесовий істеблішмент як цинічних маніпуляторів, які отримують прибутки та дивіденди з цієї війни. Українська молодь постає у якості критиків та скептиків, які зневажливо ставляться до старомодних авторитарних концепцій «мобілізації згори» та надають перевагу ліберальним цінностям. Тим не менш, залишається гостре питання, на яке ми маємо надати відповідь: Як нація – а нації і сьогодні зберігають свій статус головного Дюркгеймівського соціального факту сучасного політичного ландшафту – може захиститися від зовнішньої агресії та водночас здійснити ривок до європейського модерну?

Ця проблематика підводить нас до іншого важливого концепту поборників ліберальної свободи та демократії, а саме – громадянського суспільства. Стаття Андрія Багінського «Мобілізація громадянського суспільства у конфлікті на Сході України: ідеологічні обмеження та ресурси розбудови миру» присвячена розгляду конфлікту на Донбасі у контексті процесів еволюції громадянського суспільства в Україні. Автор використовує концепцію мобілізації Чарльза Тіллі, який розумів її як колективну дію для концентрації ресурсів, необхідних для досягнення певної групової мети (Tilly 1990). Багінський пов'язує даний підхід з концепцією гібридності. Гібридність пояснює різноманіття суспільних та світових форм як гібридний порядок, який поєднує у собі різноманітні практики управління та суспільного регулювання. Різні варіанти соціального устрою та соціальні практики межують з показною «модерністю». Гібридні форми, які виникають на місцях, є суперечливими та важко піддаються ідентифікації. Підхід Багінського є надзвичайно продуктивним для конфліктних студій, позаяк автор розглядає проблему гібридності у контексті модерну, та намагається уникнути бінарних протиставлень «традиційний-локальний-гібридний versus модерний-глобальний-універсальний». Різноманітні локальні форми можуть як суперечити, так і стимулювати процесу досягнення миру. Автор також використовує концепцію етосу конфлікту, розроблену Даніелем Бар-Талем та його співавторами (Bar-Tal et al., 2012) та застосовує для осягнення української ситуації. Події на Майдані у 2013-2014 роках надали значного імпульсу етосу конфлікту в Україні. Багінський прослідковує еволюцію етосу конфлікту в історичній перспективі з 2000-х років, коли київські та донецькі політичні еліти боролися між собою

стосовно питань ідентичності, державотворення та історичної пам'яті. Національні та регіональні «еліти» після першого Майдану вдалися до конфліктного способу взаємодії, акцентуючи на увіковіченні націоналістичного руху або радянського спадку відповідно. Вже існуючі протиріччя були посилені впливом Росії, спочатку шляхом непрямой війни у вигляді пропаганди, а пізніше – за допомогою військового втручання в українські справи.

Маючи за опертя інтерв'ю з провідними українськими громадськими активістами, автор знаходить проблиск надії для України у діяльності членів громадянського суспільства. Водночас, ініціативи побудови громадянського суспільства зможуть бути реалізованими лише за умови ефективної держави, яка має сильну здатність до дії та здатна закласти підвалини інституційних передумов для миру. Побудова миру також потребує таких класичних ренанівських рис, як воління жити разом, та здатність як пам'ятати, так і забувати минуле.

Стаття Дениса Кірюхіна «Нерівність та її сприйняття» є переконливою інтерпретацією важливості нерівності у сучасному світі. Актуальність статті лише зросла впродовж процесу підготовки цього числа журналу до видання у зв'язку з активністю руху «жовтих жилетів» у Франції. Основним мотивом цього руху є незадоволення, або ж навіть огида до наявної нерівності у французькому суспільстві.

Такі популярні й модні в сучасному науковому дискурсі терміни та концепти як глобалізація, лібералізація, неолібералізм та інші ефективно використані автором. Ба більше, він майстерно окреслив значення рівності у контексті модерну та його сподівань. Використовуючи дані з

Дослідження цінностей світу (World Values Survey), Кирюхін відзначає значний спад підтримки нерівності доходів у пост-радянських країнах. 1990-ті роки були періодом, коли гаслом розвитку стала конкуренція, і, відповідно, нерівність як природний стан суспільства, яке скидало з себе кайдани державного соціалізму та здійснювало втечу до свободи. Опитування, здійснені в 2010-2014 роках, вже після закінчення перехідного періоду до капіталізму, переходу що надихався ринковим більшовизмом 1990х, продемонстрували набагато більш негативне ставлення до нерівності.

Автор критично переглядає теорію Володимира Гімпельсона та Даніеля Трейсмана про те, що існує провалля між актуальною та усвідомленою нерівністю (Gimpelson & Treisman, 2018). Він збагатив їхній підхід за допомогою ідей Йерана Терборна та робить акцент на тому, що більшість ідеологій переважно використовує три набори бінарних опозицій: «те, що є versus те, чого немає», «добре versus погане», «можливе versus неможливе». Відтак, феномен нерівності має розглядатися у контексті її легітимності або нелегітимності. Розвиток існуючої нерівності як нелегітимного явища часто викликає соціальні протести та перетворює їхню енергію у політичну дію. Зростання популярності войовничих правих ідеологій, а також настроїв, спрямованих проти ЄС, як це продемонстрував Brexit, ще раз підкреслює важливість нерівності та її наслідків для суспільної єдності.

Трампова контрреволюція щодо зниження податків (офіційно ця подія пов'язана з прийняттям «The Act to provide for reconciliation pursuant to titles II and V of the concurrent resolution on the budget for

fiscal year 2018») ще більше інтенсифікувала дебати на тему нерівності в медіа та в академічній спільноті. У цьому оновленому контексті логічним виглядає звернення автора до Терборнового тлумачення екзистенціальної, життєвої та ресурсної нерівності. Перша пов'язана з політикою ідентичності, тобто гідністю та визнанням, а останні дві – з розподілом ресурсів і життєвими шансами індивідів. Нобелівський лауреат Амартія Сен зауважив у своїй класичній праці «Розвиток як свобода», що очікувана тривалість життя афроамериканців, які живуть у Філадельфії, набагато ближча до рівня Третього світу, ніж до очікуваної тривалості життя білих представників середнього класу, які живуть по сусідству в тому ж самому місті (Sen, 1999). Таким чином, нерівність має здатність убивати, як про це говорить Терборн. Водночас намагання побороти екзистенціальну нерівність має вплив на «надбудову», водночас не зачіпаючи економічний «базис».

Мао Цзедун одного разу висловив думку про те, що жінки тримають на своїх плечах половину неба, маючи на увазі, що жінки відповідальні щонайменше за половину людських справ. Неможливо розглядати інклюзивний політичний розвиток без аналізу чи ці процеси сприяють досягненню гендерного балансу. Ека Дарбаїдзе у своїй статті «Increasing Women's Political Participation in Georgia» пропонує надзвичайно деталізований та глибокий аналіз участі жінок в органах політичної влади. Відповідно до нещодавнього індексу гендерного розриву за 2018 рік, здобутки Грузії в цьому аспекті скромні: Грузія займає місце дещо нижче середнього по світу показника у цьому рейтингу (Report, 2018).

Авторка пропонує огляд основних інтелектуальних традицій, які пояснюють представництво жінок у політичних інститутах та причини низького рівня цього представництва. Вона сама приєднується до нового напрямку досліджень, який ми можемо назвати «теза про політичну автономію». Загалом, цей підхід зосереджує свою увагу на важливості виборчих правил для визначення політичних результатів. Особливо наголошується важливість гендерних квот у цьому процесі. Стаття надає читачу значну інформацію, зібрану за результатами глибоких інтерв'ю з політиками чоловічої та жіночої статі, а також аналіз грузинського законодавства стосовно виборів. Авторка вважає, що механізмом забезпечення рівності мають стати гендерні квоти для жіночого представництва у політиці. Така політика має шанси на успіх, особливо якщо зважити на те, що громадська думка в Грузії схвально ставиться до збільшення частки жінок у прийнятті політичних рішень.

Ігор Срібняк звертається до теми національної та націоналістичної мобілізації військовополонених українців, які перебували в польському таборі Стшалково впродовж 1921-1922 років. Після поразки українських визвольних змагань, частина колишніх військовослужбовців різних українських військових формувань була інтернованою в Польщі. Зважаючи на те, що військова боротьба за українську незалежність тривала впродовж кількох років і завершилася поразкою, зневіра була поширеною серед інтернованих. Національні активісти організували культурно-спортивне життя української громади табору та ефективно провели залучення значної частини українців до своєї активності. До засобів роботи активістів автором зараховано видання преси,

організацію роботи художньої студії, театру, хору, спортивних секцій. Важливим елементом повсякденного життя стала також діяльність громадських організацій – товариств зі збору та перерозподілу коштів і гуманітарної допомоги, організації свят та заходів. На думку автора, ситуацію у таборі Стшалково можна вважати успішним прикладом мобілізації національними активістами полонених солдатів у кризовий період. Саме така мобілізація дозволила зберегти військову організацію армії УНР та полегшила адаптацію колишніх комбатантів у міжвоєнній Польщі.

У всіх статтях даного числа лише один актор є якщо не повністю відсутнім, то принаймні малопомітним, а саме – держава. Це не може не інтригувати, позаяк фокусі цього числа журналу є мобілізація. Мало яка мобілізація можлива без участі держави. Ця напіввідсутність потребує додаткової уваги та детальнішого пояснення. Такий слабкий акцент на державі може розглядатися як наслідок домінування однопартійного устрою в системі координат ленінських режимів. Тоді партія закріпила за собою командні висоти як інституційно, так і символічно. Партія піддавала державу – її військові інститути зокрема – численним технікам контролю, починаючи від ідеологічного пресингу і закінчуючи репресіями. Не менш важливим фактором є і те, що державоцентрична парадигма у суспільних науках, не кажучи про її відгалуження, яке переймається державою, що сприяє розвитку, досі не укорінилася у пострадянських академічних спільнотах⁴.

⁴ Детальніший аналіз держави, що сприяє розвитку, можна знайти в: Кутуєв 2016.

Статті, відібрані для цього спеціального випуску «Ідеології і політики», пропонують «шведський стіл» ідей для того, щоб розкрити різні виміри мобілізації та їх вплив на модернізацію/демодернізацію пострадянських «реальних суспільств».⁵ Відтак, варто підсумувати основні здобутки цього випуску за допомогою корисного трюїзму про суперечливу природу соціальних змін. Зміни, які несе з собою модернізація, не є винятком. Ми також мусимо пам'ятати те, що соціальні та політичні зміни не є незворотними. Нові інституції та практики, які з'являються в суспільствах, які надихаються переходом до модерну, крихкі та можуть швидко стати здобиччю процесів демодернізації. Після короткого періоду оптимізму, зумовленого інтеграцією колишніх членів соціалістичного табору до ЄС та НАТО, ми спостерігаємо відступ ліберальної демократії та зростання ксенофобії на тлі корупції, піднесення вождів на політичній арені (Derluqian, Earle & Reno 2016: 62-86) та бездіяльності урядів. Всі ці процеси недорозвитку та занепаду роблять потребу досягнути ідею модерну та її смислів імперативною. Чи є модерн лише випадковим наслідком століть нещадної конкуренції мілітаризованих держав? У такому випадку суть модерну – це оволодіння техніками панування. Саме національна держава стала інституцією, яка виявилася найбільш ефективною з огляду на здобуття монополії на насильство та акумуляцію влади. Вочевидь, ми говоримо тут про ідеї Чарльза Тіллі про розбудову держави, як організовану злочинність та ведення війни (Tilly, 1985: 169ff). Якщо ми підтримуємо цей реалістський, чи то пак цинічний підхід до феномену держави, то ми мусимо також

⁵ Стосовно терміну "реальних суспільств" - "real societies" (Див.: Alexander, 1998).

погодитися, що мобілізація, часто насильницька, є основною суттю модерності. Існує також альтернативне бачення «незавершеного проекту модерну» (Юрген Габермас), як процесу, чиєю *differentia specifica* є потенціал до емансипації. У такому випадку, ми маємо прийняти ідею про те, що свобода, розвиток людських можливостей та інклюзія є критеріями цієї історичної системи. Вочевидь, дискусія не завершена і жодне окреме число журналу не здатне її вичерпати.

Напевно природу теперішнього бурхливого стану справ у регіоні в контексті імперативів мобілізації та їхнього потенціалу посилювати та/або руйнувати модернізацію, трансформуючи обіцянку модерну у практики демодернізації, якнайкраще схопив Софокл в своїй «Антигоні»:

«Не можна нам віку людського, як є він, —

Щасливий, чи може з бідю спізнався —

Ні дуже хвалити, ні ганити дуже.

Фортуна (Τύχη), бач, зрадниця, всяку людину

То вгору підійме, то знов підламає.

Що ж потім складеться і як воно буде,

Того відгадати ніхто не зуміє» (Софокл, «Антигона»: 1155–1160).

Бібліографія

Alexander, Jeffrey (ed.) (1998) *Real Civil Societies: Dilemmas of Institutionalization*. Oxford: University Press.

Bar-Tal, Daniel, Halperin, Eran, Sharvit, Keren, Zafran, Anat (2012) *Peace and Conflict*. *Journal of Peace Psychology*, Vol. 18, No.1, 40-61.

Chirot, Daniel (2000) Why Must There Be a Last Cycle? The Prognosis for the World Capitalist System and a Prescription for its Diagnosis, Derluquian, Georgi M. & Greer, Scott L. (Ed.) *Questioning Geopolitics: Political Projects in a Changing World-System*. Westport: Greenwood Press, 2000, 69–84.

Derluquian, Georgi, Earle, Timothy & Reno, Will (2016) Taming the Chief: From Evolutionary Theory to Political Ideology, Schroeder, Ralph (Ed.) *Global Powers: Michael Mann's Anatomy of the Twentieth Century and Beyond*. Cambridge University Press, 62-86

Democracy continues its disturbing retreat, *The Economist*, 2018, January 31st

Deutsch, Carl (1961) Social Mobilization and Political Development, *The American Political Science Review*, Vol. 55, No. 3, 493-514

Eisenstadt, Schmucl (2004) Pluralism and the Multiple Forms of Modernity: An Interview. Interviewed by Gerard Delanty, *European Journal of Social Theory*. Vol. 7, No. 3, 391–404.

Eisenstadt Schmucl & Schluchter, Wolfgang (1998) Introduction: Paths to Early Modernities, *Daedalus*. Vol, 127. № 3, 1–18.

- Elster, Jon, Offe, Claus & Preuss, Ulrich K. (1998) *Institutional Design in Post-Communist Societies: Rebuilding the Ship at Sea*. Cambridge: University Press.
- Etkind, Alexander & Minakov, Mikhail (2018) Post-Soviet Transit and Demodernization, *Ideology and Politics*, No. 1, 4-13.
- Evans, Peter (2004) Development as Institutional Change: The Pitfalls of Monocropping and the Potentials of Deliberation, *Studies in Comparative International Development*. December 2004, Volume 38, No. 4, 30–52.
- Ganev, Venelin (2005) Post-communism as an Episode of State Building: A Reversed Tillyan Perspective, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 38, No. 4, 425-445.
- Gimpelson, Vladimir and Treisman, Daniel (2018) Misperceiving inequality, *Economy and Politics*. Vol. 30, No. 1, 27–54.
- The Global Gender Gap Report 2018*. Cologne/Geveva: The World Economic Forum.
- Huntington, Samuel (1968) *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Jowitt, Ken (1993) *New World Disorder: The Leninist Extinction*. Berkeley: University of California Press.
- Sen, Amartya (1999) *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.

- Tilly, Charles (1985) *State Making and War Making as Organized Crime*.
Evans, Peter, Rueschemeyer, Dietrich & Skocpol, Theda. *Bringing the State Back In*. Cambridge-NY: Cambridge University Press, 169–191.
- Tilly, Charles (1990). *Coercion, Capital, and European states AD 990-1990*.
Cambridge: Basil Blackwell.
- Touraine, Alain (1995). *Critique of Modernity*. Oxford: Blackwell.
- Кутуєв, Павло (2016) [Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології](#).
Херсон: Видавничий дім «Гельветика».
- Савельєв, Юрій (2017) *Багатовимірна сучасність: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку*. Київ: ВПЦ "Київський університет".
- Савельєв, Юрій (2018) Антиномії суспільства пізнього Модерну: Східна Європа у небезпеці демодернізації, *Ідеологія і політика*, No. 1, 18-63.